

BEAVATÁS A FILOZÓFIAI PLURALIZMUSBA

[DOI 10.35402/kek.2020.3.16](https://doi.org/10.35402/kek.2020.3.16)

Hévízi Ottó legújabb kötete arra való kihívás, hogy olvasókként megtanuljunk változó terepeken közlekedni. Legyen szó magaslatokról vagy mélységekről, *A Liget, a Sétány, a Csarnok és a Kert* tökéletesen alkalmazható útikönyv a különböző filozófiai stílusok között való mozgás elősegítésében.¹ Noha különböző témákat ölel körül – Friedrich Nietzsche „örök visszatérés” gondolatától Niels Bohr és a „mély igazságok” problematikáján át a tanúsítás és egzisztenciális választás kérdésköréig (az olyan egzisztencialista filozófusoknál, mint Søren Kierkegaard, a korai Lukács György, és Martin Heidegger) – talán mégis a pluralizmus mint liberális erény tűnik a legátfogóbb, a kötet minden szakaszában megjelenő normatív alaphangoltságnak. A kötet, és általánosságban Hévízi munkásságának alapproblémája már az első oldalon fogalmazódik meg: „fel tudja-e váltani (Cassirer szavával) a 'sokformaság' az egyöntetűséget” (13. old.). Szerzőnk nagyon is elkötelezett a pluralizmus mellett. Ez már az első fejezetből is kitűnik. A filozófia Nietzsche és Hévízi felfogása szerint egyaránt „egy világmodell prezentálása, egy létteória ábrázolása”, vagyis olyan „performáció”, amely egyben „gondolkodásunk átállítása egy új értékrend vallására” (40-41. old.). Ez hasonlít Henri Bergson felfogására, melynek értelmében a filozófia elsődleges rendeltetése az észlelés megfordítása, annak a megszokott mederből való kifordítása. Amennyiben filozófiainak nevezhető szemléletre kívánunk szert tenni, szakítanunk kell a hétköznapi beállítottsággal. Csakhogy nem létezik egyetlen út ehhez az intuitív észlelésmódhoz. Mindig fenyeget az észlelésfolyam újrazáródásának veszélye. Nietzschét követve Hévízi is érzékeny például a túlzott moralizálásban rejlő veszélyre. A morális pánik visszazárja észlelésünket, a valóság sokféleségének belátását ellehetetlenítve. Immoralistának lenni annyi, mint meghátrálásra kényszeríteni a valóságidegen, a világ ellen lázadó, részvétben túltengő morált (67.). Nietzsche munkásságában tetten érhető egy reflexív tanítás a létezés mulandóságáról, valamint egy önreflektív feladatirrogzítás. Az a feladat, Hérakleitosz és Nietzsche nyomán, hogy saját sorsainkká váljunk, és affirmáljuk ezt a sorsot, akármit is hozzon. Mivel számosak vagyunk,

sokféle sors képzelhető el. Aión, az örökkévalóság, mindenki számára másképpen lesz adott. Minden választó szubjektivitás számára mást fog jelenteni a tartamosság.

A különböző filozófiáknak eltérő a sorsuk. Mindazonáltal, bizonyos közös nevezők is fellelhetőek. Például a második fejezet („Tanúhegyek és szakadékok”) sorra veszi öt filozófus egzisztenciális választását, valamint az azokból származó kudarcot. Legyen szó Kant, Kierkegaard, Nietzsche, Lukács vagy Heideggerről, mindezen szerzők egy ponton megbicsaklottak, behullva saját rendszereik és választásaik önellentmondásaiba. Tragikus kudarcsok ezek, a szó nemes értelmében is, mert legalább megkísérelték a sorsdöntő választást. Rosszul választottak, de legalább volt tétje döntéseiknek. Itt felvetődik a korkritikai vonal is egyben, amely visszatérő jelleggel köszön vissza a kötet sorai között, jelen olvasó legnagyobb öröme. Még ha el is ítélünk jogosan egy Lukácsot vagy egy Heideggert a totalitárius ideológiák melletti elköteleződésük miatt, választásaik esetlegessége és helytelensége nem menti fel jelenlegi középszerű világkorszakunkat sem a bírálat alól. Mint fogalmaz Hévízi, „a 'vigyorgó korok' erkölcsi lapályával szemben (...) ma is fel-emelő látni a filozófiai tanúhegyek masszívumait” (95.) Aki választ, mindent kockára téve, tanúságot tesz. Ez nem jelenti azt, hogy a jelen viszonylag nyitottabb, demokratikusabb viszonyai és a múlt totalitárius rezsimejé közé egyenlőségjelet kell tennünk: a morális relativizmus tanának a képvisellete számunkra túlságosan is nehéz feladat volna. Nem jelenthető ki, hogy ne lennének nagyon fontos különbségek egy-egy társadalmi berendezkedés között. Mindazonáltal felelőségünk a tanúsítás, még a saját korszakunk ellenében is. Észre kell vennünk Hévízi szerint a *tanúsítás* és a *kiütközés* közötti eltérést. Előbbi még a filozófus szándékának megfelelő, mondhatni instrumentális tényező. A kiütközés ellenben irányíthatatlan tanúsítás, olyan körülmény, amely meztelenként és kiszolgáltatottként leplezi le akár még a legnagyobbnak tartott gondolkodót is. Rendszerelméleti fogalmat kölcsönözve, a kiütközés tárja fel a túlságosan is emberi filozófusok vakfoltjait. A fent említett öt, életművük egy bizonyos szakaszában kudarcot valló nagy filozófus példája kapcsán elmondható, hogy „az igazolás tartománya

¹ Hévízi Ottó: *A Liget, a Sétány, a Csarnok és a Kert. A filozófia színterei*. Kalligram, Budapest, 2018., 272 oldal

szegmentált, de ott tudott. A tanúságé előre kijelölt, de ott bizonyos. A kiütközésé ellenben nyitott, de kiszámíthatatlan. Ezért lehet a tudások és bizonyosságok vesztőhelye is” (131.). A pluralizmus tulajdonképpen arra való kihívás, hogy megtanuljunk előre rögzített, domesztikált fogalmak és kritikátlanul elfogadott bizonyosságok nélkül gondolkodni és élni. Ludwig Wittgenstein hatalmas jelentőségű belátása, amelyre Hévízi támaszkodik, azt mondja ki, hogy „a tanúsítás” sem „ad bizonyosságot” (136.). A végső bizonyosság képze a vakfolt, a kiütköző, uralhatatlan spontaneitás, amelyet maga a szerző sohasem vehet észre. Sem az igazolás, sem a tanúsítás nem tárja fel egészen a létezés heterogén voltát. Erre csupán a kiütközés képes, amelyet, Lukács nyomán, szerzőnk a „krák”-kal, az óriáspolippal mint szimbólummal azonosít. A krák hatalmas lény, amely idilli szigetnek tűnik, ám hirtelenjében egyszer csak megmozdulhat, magával rántva a mélybe valamennyi bizonyosságunkat. Lukács számára a krák „a nem-tudhatóság fémjelezte világkép” megtestesítője, egy, a gondolkodásra leselkedő veszélyforrás, amely domesztikálásra szorul (145.). Ezzel szemben Hévízi, jóval „polipbarátabb” álláspontot képviselve, az alethikus (önmagától feltáruló) igazság elfogadására ösztönzi olvasóit. A krák, az önmagában való, is képvisel egyfajta igazságot, akkor is, ha sohasem lesz redukálható ez a típusú többlet az emberi megismerésre.

Akármennyire kellemetlenül hat ennek belátása, de kikényszeríti tőlünk az óriáspolip a következő belátást: *nem lehet a sajátunk az igazság összes formája*. Kötetének harmadik fejezetében lesújtó véleményt fogalmaz meg Hévízi a kortárs filozófiáról. En bloc hiányzik jelenleg a fogalomteremtés és teóriateremtés készítése a filozófiai szakmából. Kéretlen szavak ezek, ám a legmesszebbmenőkig szimpatizálni tudunk ezzel a nézettel: „teória-teremtő értelemben nem filozófusok” a jelenkori filozófia-céh tagjai (152.). Enyhén szólva nem derülítő kép ez a filozófia globális jelenéről. Hiányoznak az új irányzatok, a lelkesedést kiváltó mozgalmak. Ennek az átmeneti állapotnak persze megvan a maga hozadéka is, hiszen lehetővé teszi az igazság plurális voltának belátását: „az igazság semmiképp sem egy, értsünk az igazságon bármit is” (157.). Egyetlen monolit, nagybetűs „Filozófia” helyett Hévízi arra ösztökél minket, hogy sokaságokban gondolkodjunk. Amikor újraalapította az athéni Akadémiát, a bölcs római császár, Marcus Aurelius, négy különálló tanszéket létesített, a négy nagy irányzatnak: az *Akademia* a platonikusoké, a *Lyceum* a

peripatetikusoké, a *Porticus* a sztoikusoké, a *Hortus* pedig az epikureusoké volt. Követve Aurelius példáját, a maga részéről Hévízi négy nagy modern filozófiai iskolát különböztet meg, hozzájuk rendelve a történetileg kialakult iskolákat is: a kánon elvű, a princípium elvű, a dialektika elvű, és az experimentum elvű, melyekhez az analitikus, fenomenológiai, dekonstrukciós és a pragmatikai tradíciókat társítja (170-171.). Ehhez a négyességhez továbbá hozzátartozik négy alpművelet, a sorozatképzés, a kezdetkijelölés, a kapcsolatba-hozás, és a mérce-kísérlet (171.). Akár egyetértünk ezzel a tipológiával, akár sem (felmerül kérdésként, hogy példánk okáért, hova sorolhatóak be az olyan eklektikus irányzatok, mint a folyamatfilozófia/iák), figyelemreméltóan bátor ez a fajta spekulatív kategorizálási kísérlet. Itt érkezünk a kötet központi, címadó „négyeséhez”. Miként Hévízi írja, „az arisztotelészi Sétány hagyománya a lét megragadhatósága és a dolgok tudhatósága ügyében az ész-megfelelést preferálja, a platóni Ligetét az ős-egységet, a sztoikus Csarnoké a mindenkori között-viszonyt, az epikureus Kerté a mérce-kérdésségben mindenkor benne rejlő, pro-kontra dualitást” (175.). Nyilvánvaló számunkra, hogy itt aligha tisztán filozófiatörténeti fejtegetéssel van dolgunk. A kötet célja, a klasszikus *paideia* jegyében, az olvasó észlelésének, világlátásának, sőt, életének megfordításában érhető tetten. Egység helyett a teóriastílusok „szóródásai” jellemzőek a filozófia történetére. A fentiekben felsorolt négy alpművelet – sorozatképzés, a kezdetkijelölés, a kapcsolatba-hozás, és a mérce-kísérlet – egyben a négy irányzatot jelent: KÁNON, ARKHÉ, LOGOSZ és METRON (182-183.). A filozófiatörténet a négyféle alpművelet és alapirányzat közötti periodikus hullámzasként azonosítható, amely nem rendelkezik előre meghatározható iránnyal. Csak akkor fogjuk tudni, mik lesznek a jövő filozófiájának nagy kérdései, amint megérkeztek ezek. Ilyen potenciális nagy, jövőbeni alapproblémaként azonosítja Hévízi például a humán és a posztumán közötti distinkciót, vagy a tény és az áltény különbségének nyitott kérdését (187.). „Filozófiátlan”, az eszmékből kiábrándult korszakunk lehetőség is egyben, a valóság összetett voltának újragondolására, méghozzá a krák jegyében.

A kötet negyedik fejezetében újra megerősítést nyer a szerző azon álláspontja, melynek értelmében filozófia vagy tudomány mint olyan nem létezik szingularitásként. Egyáltalán nem bizonyos, hogy a filozófiának egyáltalán rendeltetése a bizonyosság vagy a tudás megszerzése: „miért volna a filozófia

célja inkább a tudás, mint a nemtudás?” – teszi fel a találó kérdést Hévizi (192.). Még ha túl is lépünk az *abszentológia* vagy *agnotológia* kérdéskörén,² akkor sem találunk egyetlenként funkcionáló, végső megalapozást nyújtó tudásformát. A tudás tere „polimorf” alakzatot mutat (196.). Mind a négy alaptípus képviselteti önmagát, hol nagyobb, hol kisebb mértékben, a filozófia különböző korszakaiban. Szemben az olyan személyekkel, akik bármely irányzatot kiemelendően, sőt, főáramúnak tekintik, Hévizi erőteljesen amellett érvel, Maurice Merleau-Ponty-t követve, hogy eredendően sokféle a „gondolkodási stílusok” és egyiknek sem sajátja „az egy-igaz mivolt” (199.). Egyetlen igazság sem igazabb vagy hamisabb a másiknál. Korunk társadalmi valóságában, mely egyszerre polarizált, az eszmei mélység iránt viszont valójában érdektelen, az ilyen típusú pluralista üzenetre úgy tűnik, mintha égető szükség lenne. A negyedik fejezet témáját pontosan a mély, metafizikai kérdések létjogának védelme teszi ki, „mély igazság” alatt értve mindazokat a tételeket, amelyek egymással ugyan ellentétesek, ám egyszerre igazak (202.). Diszkordiánus szellemben jegyzi meg Hévizi, hogy a nagy metafizikai igazságok éppen „ellentétességükben együttesen kárhoztattak igaz létre” (203.). Elvetés helyett az inkonzisztenciákat el is mélyíthetjük. Abból, hogy a filozófiai hagyománynak nem sikerült sokezer év alatt egymással kibékítenie a mély igazságokat, nem következik a filozófia projektjének kudarcos volta. A siker egyáltalán nem biztos, hogy a konzisztencia és a rend diadalával egyenértékű. Mit nyerünk az elfogadó, nyitott szemlélet alatt? Az igenlésnek egy magasabb, műveleti fokát: „annak az alapállásnak a lehetősége ez, hogy a gondolkodás polimorf alapjait (...) ellentét-differenciáikban, akár a maguk ellentétével is, igenelni tudjuk” (213.). Jó jó, gondolhatjuk magunkban, de ezáltal nem válik mégis alappriníciummá a sokféleség, egy metaértékké, amely mégiscsak eluralkodik az összes többin? Hévizi itt és másutt a „gondolat alapok igazságának egyenrangúsága” mellett kötelezi el önmagát (215.). Felvethető, hogy, relativista szemmel tekintve, ez is csak egy kontingens, történetileg meghatározott érték, amely a fenti négyességen belül leginkább a dialektikus iskolához kapcsolható. Akárhogy is van ez, a tolerancia elve mégiscsak előnyösebbnek tűnik,

2 Horváth Márk és Lovász Ádám 2019 A Brief Introduction to Absentology. *Sudo Journal* 1:46-7.; Jennifer L. Croissant 2014 „Agnotology. Ignorance and absence or towards a sociology of things that aren't there”. *Social Epistemology* (28.) 1:4-25.

mint az intolerancia. A mások által termelt számárság kizárására vonatkozó igény a filozófiában a hatalom akarásának, vagyis a saját számárságok érvényesítésének vágya által ösztönzött magatartás. Ennél mégiscsak üdvösebb útnak tűnik a tágasság szabad-elvű álláspontja, melyet Hévizi képvisel következetes módon. Hogy mit nyerünk a valóság komplexitásának belátásával? Némileg realistább elvárásokat támaszthatunk a gondolkodás rigorozitásával szemben: „a filozófiai hagyományegész polimorf, legalább négyfejű (tetramorf) szörnyetege nem domesztikálható” (216.). Az óriáspolipnak nem kötelessége szót fogadnia senkinek. A szerzőnk által a kötet 146. oldalán idézett Polányi Mihály „alvó szörnye” (*sleeping monster*) az explicit, rendszerezhető tudásrétegek alatt megbúvó kaotikus, rendszerbe nem foglalható implicit tudás összességét jelöli.³ A kötet mottóját a Niels Bohr-t idéző Werner Heisenberg adja: „a tágasság által fényt nyerünk”, ám ez a fény nem feltétlenül emberi szem számára látható felvilágosodást jelent.⁴

A zárófejezet az inverzió témájával folytatva a „fordított világok” kérdésével foglalkozik. Georg Wilhelm Friedrich Hegel nyomán Hévizi feleleveníti azon gondolatot, melynek értelmében filozofálni annyi, mint normális gondolkodásunkat megfordítani. A visszájára fordított világ tartalmaz némi diabolikusságot, hiszen látens módon tartalmazza a létező világ „virtuális megsemmisítését”; a „lefelé fordított pentagramma, a palinódia ősi hagyománya, az anatómia”, mindezek a fennálló megfordításának máig hatásos jelképei (Hévizi 2018:226). Megfordítani annyi, mint forradalmat végrehajtani. A kanti „kopernikuszi fordulat”, Marx anti-idealista materializmusa vagy Nietzsche „fordított platonista” immanencia-filozófiája tekinthetőek ilyen „kifordításoknak”, démonikus inverzióknak (229-230.). Ha megtanulunk sokaságokat észlelni ott, ahol korábban egységeket láttunk, lehetővé válhat a különböző filozófiák „metastílusokra” történő lefordítása. Vagyis megvilágítást nyerhet egy-egy filozófia (és azok fordulatainak) pozicionalitása. Például megállapítható, vajon ek-szisztáló vagy in-szisztáló pozicionalitással van-e dolgunk, anélkül hogy igazságot akarnánk tenni a kétfajta modalitás között. Az ember például egyszerre előállt és bennelévő, ek-szisztáló és in-szisztáló (252-253.). A metastílusok dialektikus jelleggel rendelkeznek.

3 Polányi Mihály *filozófiai írásai I.* (vál. Nagy Endre és Újlaki Gabriella). Atlantisz, Budapest, 1992:39-40.

4 Werner Heisenberg 1978 *Rész és egész. Beszélgetések az atomfizikáról.* (ford. Falvay Mihály). Budapest, 337.

Bipoláris voltukból adódóan „csak kontrasztként veendő ellentétes verziókként” beszélhetünk róluk (263.). Karinthy Frigyes 1928-as „Fordított világ” című esszéje alapján, Hévízi felveti az embertelenül „nagy” és az „istentelenül kicsi” világváltozatok problémáját, amelyre aligha rendelkezhetünk bombabiztos válasszal (267.). Modern-kori kifordultságunk okán nincsen módunk visszatérni az egyébként is fiktív rehumanizálásba, ám az embertelenül nagy kozmikus mélység szintén aligha kecsegtet stabil fogódzkodókkal. Mégis, úgy tűnik, mintha az ember utániban rejlene valamilyen potenciál, amely szisztematikus filozófiai kidolgozásra várakozik. Majd fény derül a titokra, mihelyst a filozófia apálya elmúlik, és a hullámok visszazúdulnak, lemosva a „vigyorgó kor” által előállított utolsó emberek arcain virító mosolyokat és torz grimaszokat.